

СТАНОВИЩЕ

от проф. д.н. Ана Стойкова Стойкова
Институт за литература – БАН
Секция „Стара българска литература“

на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен ‘доктор’
в област на висше образование 2. Хуманитарни науки,
професионално направление 2.1. Филология,
научна специалност Стара българска литература

Автор: Пламена Георгиева Костова

Тема: **УСПЕНИЕТО НА СВ. ЙОАН БОГОСЛОВ (ВНГ 916) В ЮЖНОСЛАВЯНСКАТА ТРАДИЦИЯ. ТЕКСТ И КОНТЕКСТ**

Научен ръководител: доц. д-р Диана Атанасова

Дисертационният труд на Пламена Костова е посветен на винаги актуална в славистичната медиевистика тема – проучване на литературните особености и ръкописната традиция на преводно агиографско произведение, свързано със старобългарското книжовно наследство – т. нар. *Успение на Йоан Богослов* (ВНБС 224-226: 1). Актуалността и значимостта на темата се определят от възможността, която тя дава, да се добавят нови свидетелства за появата и разпространението на текстовете, чиито преводи са възникнали по време на Първото българско царство като част от богослужебната литература, а по-късно проникват сред останалите народи на Slavia Orthodoxa.

Цел на дисертацията, както я формулира авторката, е проучването на ръкописната традиция и на литературните особености на *Успение на Йоан Богослов* в съпоставка с публикувания гръцки текст на творбата. Основните задачи, поставени в увода, са амбициозни: установяване на историята на текста по преписите, включени в южнославянските календарни състави; проследяване на различията и сходствата между тях в езиково отношение, както и в съдържателен план, в съпоставка с гръцкия оригинал; идентифициране на библейските цитати и позовавания; анализиране на текстовете с оглед на литературните им особености и във връзка с културно-историческата среда, която обуславя възникването на *Успението на св. Йоан Богослов* и неговия превод на славянски език; очертаване на основни представи за поетиката на съчинението и връзката му като тип разказ с други литературни форми, битували в предхристиянската култура.

Структурата на дисертационния труд е обусловена от поставените цели и задачи и от особеностите на предмета на изследване и е добре балансирана. Изследването е разработено в обем от 196 страници, в които влизат увод, шест глави, заключение и библиография. Към него като приложения са издадени текстовете на отделните редакции с различията.

Веднага трябва да кажа, че след първоначалното обсъждане дисертационният труд на Пламена Костова е значително преработен. Вижда се, че са взети предвид много от бележките и препоръките, които бяха направени, и сега работата е в по-добър вид, макар че все още има какво да бъде подобро.

В краткия увод (с. 3-6) авторката представя предмета на изследването, целите, задачите и избраната от нея методология и прави кратък преглед на съдържанието на главите в труда.

Първата глава (с. 7-17) е посветена на култа към св. Йоан Богослов, комуто е посветено съчинението. Направен е преглед на местата в Библията, където се споменава той, както и у някои раннохристиянски и по-късни автори, и е представена известната биографична информация за него, почерпана от новозаветни и от агиографски извори. По-нататък авторката се спира на паметта на апостола, отразена в календари и месецослови – както византийски, така и славянски. С отделни заглавия са обособени три кратки подглави, в които са представени текстовете, посветени на Йоан Богослов във византийската и в славянската традиция. Изложението е малко хаотично и липсва обобщение на изнесените сведения. В третата част, където накратко се споменават синаксарните жития на Йоан Богослов, би трябвало – и това е много важно за славянската ръкописна традиция на творбата – да се посочи, че в състава на търновската редакция на Стишния пролог съществува втори, среднобългарски превод на *Успението*, публикуван от М. Спасова (2015), още повече, че нейната статия е цитирана. Що се отнася до преписите на творбата в дамаскините, редно е да се подчертае, че става дума за новобългарски превод.

Втората глава от дисертацията (с. 18-59) е посветена на съдържанието и структурата на *Успението*. В началото на главата е поместен синопсис на текста, разделен на епизоди с отделна номерация, след който се проследява „историята на текста“ и основните проучвания върху него. Става дума за преразказ на част от изследването на Т. Цаан и от статията за Йоан Богослов в Православная енциклопедия. За съжаление, представянето е доста повърхностно, а направените обобщения не казват много. Не е споменато, че най-ранният препис е в сръбски фрагмент, датиран от края на XII – началото на XIII в., както и фактът, че текст на *Успението* е запазен в глаголически фрагмент от XIII в., който има значение за датироване на превода. По-нататък следват три части, в две от които се разглежда разпространението на творбата във византийската и в славянската традиция, а в третата се анализира структурата. Византийските ръкописи, в които е поместено *Успението*, са изброени хронологически, като информацията за тях е почерпана от каталога на Ерхард. Добро впечатление прави фактът, че авторката навсякъде е сверила ръкописите с базата данни Пинакес. Славянските преписи са представени по същия начин, като са цитирани и началата и краищата им; тук информацията е почерпана от каталога на Кл. Иванова ВНБС. Обобщението в края на тази част съдържа някои ценни наблюдения, но също е твърде кратко, а последните абзаци повтарят вече дискутираните въпроси за характера на византийските менологии и славянските чети-минеи. Неприемливи са заключенията като „Наративът е от *дометафрастов тип* и се помества също в

сборници, в които текстовете са извлечени от *чети-миней*“, още повече че никъде по-горе не е коментиран характерът на текста като „дометафрастов“.

Третата част на главата съдържа анализ на структурата на текста, който се опира на схемата на Кр. Станчев на агиографската творба. Въпреки че излишно пространно го цитира, Пл. Костова сполучливо прилага схемата към текста на *Успението* и установява, че увод, постбиографична част и заключение липсват; тя си обяснява това с ранното възникване на текста, преди реформата на Симеон Метафраст, който въвежда строги формални изисквания към агиографските творби. И тук обаче не липсват излишни повторения на вече казани неща, както и непрецизирани изрази като „В обобщение можем да кажем, че фабулният дял заема централно място в текста“ и др.под.

В третата глава, озаглавена „Повествователни особености“ (с. 60-83), Пл. Костова търси в по-ранната писмена и устна традиция жанровите модели, които е следвал съставителят на *Успението*. В началото тя предава накратко теоретичните постановки в трудовете на Кр. Станчев и Н. Ингам, отнасящи се до дефинирането на понятието ‘жанр’ в средновековната литература, които обаче не я водят към някакви съществени заключения. По-релевантен е подходът на авторката към творбата като към текст, който формално може да бъде определен като апокриф, но функционира като житие на светеца и се помества в официални богослужебни състави. Тук би било уместно да се обърне внимание, че има редица други подобни текстове, включени в календарните сборници, които също не са приемани като апокрифни (разбирани като някакъв вид „незаконни“ от гледна точка на Църквата текстове), а са част от църковното предание и се използват като уставни четива за празниците. Такива са например *Протоевангелието* на Яков, *Деянията* на останалите апостоли Тома, Филип, Матей и др., и че понятието „апокриф“ има относителна стойност.

По-нататък в тази глава Пл. Костова разглежда *Успението на Йоан Богослов* като наратив, наследил много от чертите на античния роман (не приемам названието ‘романс’ – смятам, че то означава нещо друго). Сравнителният анализ на мотивите в *Успението* и в Омировата *Одисея* е добра идея и заключението, че апостолските *Деяния* познават добре повествователния модел на античния роман, е важно. Втората част на главата съдържа анализ на текста от гледна точка на теорията на Вл. Пропп за наративната структура на вълшебната приказка. Сравнението води авторката до извода, че много от мотивите на приказката могат да се открият в текста на *Успението*, т.е. че то съдържа архаични елементи, характерни и за устното творчество. За съжаление, заключението е твърде кратко и липсва коментар на направените наблюдения.

Четвъртата глава (с. 84-117) е озаглавена „Основни мотиви“, но всъщност става дума за анализ на топосите, общите места, използвани в текста, както и за „странстващите мотиви“, които по същество също са топоси. Интерес представляват посочените от Пл. Костова топоси и мотиви в *Успението*, които го свързват с по-ранната традиция и, преди всичко, с библейските канонични книги. В петата глава (с. 118-136), посветена на библейските цитати, авторката посочва и подлага на анализ както преки цитати, така и реминисценции. В тази част натежават прекалено дългите обяснения за функцията на библейските цитати в средновековните произведения. Анализът невинаги е задълбочен,

пространното цитиране на Йоан Златоуст не може да замести изследователската интерпретация, която би трябвало да се насочи към специфичната функция на библейските цитати в един квазиевангелски текст.

Последната, шеста глава (с. 137-188) авторката е посветила на текстологичните особености на *Успение на Йоан Богослов*, неговия превод и редакции. Тук бихме очаквали повече място да бъде отделено на характера на превода. В началото е представена част, отнасяща се до теорията на превода в старобългарските и среднобългарските паметници, която обаче твърде кратка и повърхностна, а и не се свързва с конкретния превод на *Успението*. Разбира се, няма нужда авторката да направи задълбочен езиков анализ на текста, но би могла да използва изводите в изследванията на Ив. Добрев, А.-М. Тотоманова и др. върху езика на НБКМ 1039, които цитира при представянето на ръкописа. Сравнение на подбрани оскъси от текста водят авторката до важното заключение, че и в трите редакции става дума за един и същ превод. По-нататък се сравняват отделните редакции по шест пункта – наслов, рубрикиране (сегментация на текста), имена, цифрови означения, епизоди и библейски цитати. Няма да коментирам доколко този подбор на критерии за сравнителен анализ е сполучлив, тъй като авторката невинаги се ограничава само до тях.

Текстологичният анализ започва с II редакция (с неубедителната причина, че тя е засвидетелствана само в един препис), като нейният текст се сравнява само с преписите от I редакция – редакция III, кой знае защо, е изключена от сравнението. В резултат се оказва, че в повечето случаи наистина преписът от II редакция Деч 95 се различава от четенията в преписите от I редакция и има основания да бъде обособен в отделна група. Интересно е наблюдението, че в него някои епизоди са разширени в сравнение с другите славянски преписи и с гръцкия текст у Цаан, но тази особеност не е коментирана. По-нататък следват анализите на преписите от I и от III редакция, като в I редакция авторката обособява две групи преписи, а в текста на III редакция според нея има основания да се говори за редакторска намеса. Важните заключения, до които тя достига накрая, са, че традицията е сравнително единна и че преводът не почива върху гръцкия текст, публикуван от Цаан.

Заключението на труда (с. 190-196) преразказва заключенията и изводите към отделните глави. В повечето случаи това са интересни наблюдения върху текста и ръкописната традиция на *Успението*, но за съжаление, както в цялото изследване, интерпретацията им е недостатъчна.

Накрая е поместено Приложение (с. 193-404), където текстът на *Успението* е публикуван по трите редакции, и списък на цитираната литература.

Като общи слабости на дисертационния труд бих искала да отбележа известна хаотичност в изложението, повтарянето на вече казани неща, излишната информация за общоизвестни факти и явления, стилистични неблагополучия и множество грешки в текста – както печатни, така и пунктуационни и правописни.

Сред положителните му качества трябва да се изтъкне, че в него за пръв път се прави опит да се анализира комплексно *Успението на св. Йоан Богослов* – раннохристиянска преводна творба, която се отнася към апокрифната литература, но функционира като житие и се помества в официални богослужебни състави. В труда се съдържат интересни наблюдения за използването на наследени от Античността и устното творчество мотиви при съставянето на текста. Текстологичният му анализ доказва неговото разпространение в южнославянската книжнина в три редакции, една от които е представена от две групи преписи. Ценен принос е публикуването на оригиналния текст по всички редакции с разночетения.

Дисертацията на Пламена Костова съдържа научни резултати, които показват, че тя притежава знания и професионални умения за работа със средновековни ръкописи и с научна литература и демонстрира качества и способност за самостоятелно провеждане на научно изследване. Като цяло трудът отговаря на изискванията на Закона за развитие на академичния състав в Република България (ЗРАСРБ), Правилника за прилагане на ЗРАСРБ и съответния Правилник на СУ „Св. Климент Охридски“. Поради това давам своята **положителна** оценка за проведеното изследване, представено в дисертационния труд, и за постигнатите резултати и приноси, и предлагам на почитаемото научно жури **да присъди образователната и научна степен ‘доктор’** на Пламена Георгиева Костова.

20 май 2023 г.

проф. д.н. Ана Стойкова